

ДВА ПРИМЕРА И ЊИХОВА СНАГА ИЛИ ЧИЈА ЈЕ СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

У раду се, на примерима узетим из радова Стојана Новаковића и Зорана Мишића, једног од првих историчара српске књижевности и једног великог књижевног критичара модерног доба, осветљавају питања важна за разумевање садржаја појма српска књижевност, односно за осветљавање улоге књижевности у култури српског народа, једнако као што се указује и на идеолошки усмерене интерпретације и српске књижевности и културе и њихову улогу у новије време.

Кључне речи: српска књижевност, филологија, историја, поетика, традиција, идеологија, књижевна критика.

Кад год нам прилике у којима живимо и радимо непосредно покажу да се пред нама, у расправама као што је ова данас коју водимо под кровом Српске књижевне задруге, „мрачи видик и колеба правац”, увек кад постанемо свесни да смо суочени са питањима на која није лако одговорити, инстинктивно се okreћемо уназад и тражимо неку врсту ослоња код оних представника наше струке који су имали јаснији поглед на ствари, ако је тешко претпоставити да су имали сређеније друштвене прилике. А кад је о питањима око српске књижевности реч, нема сумње да је Стојан Новаковић један од оних представника српске филологије којима ћемо се најпре обратити за помоћ. И то и чини Ненад Николић, аутор књиге *Идентификација српске књижевности*, књиге у којој се баш на трагу свих важних подстицаја из минулих времена тражи одговор на питање: шта је то српска књижевност? Наиме, Николић већ на десетој страници у хоризонт своје расправе уводи баш Стојана Новаковића и његову данас мало познату *Историју српске књижевности* (1867, 1871). А опет, започињући једно друго своје дело, прву научно засновану културно-историјску расправу *Српска књижа, њени њродавци и читаоци у XIX веку*, објављену у издању

Српске књижевне задруге 1900. године, Новаковић ће, барем у основним цртама, поновити став унет и у оглед „Први српски песници” и у приказ књиге *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога* Ватрослава Јагића. Тај став у *Српској књизи* гласи: „Књижевност, главни орган просвете и духовнога живота, једна је између најглавнијих покретних сила у животу оних народа који су растурени и малени и у којих су још у повоју остале покретне силе – политички живот, државна снага, уметност, општа образованост, привреда, индустрија и трговина, и тако даље”. У приказу Јагићеве *Хисторије књижевности народа хрватскога и српскога* овај став ће добити сажетију форму: „У данашњем стању нашега народнога развијања најглавнија је чињеница: једињење растурених дијелова нашега народа”. Сасвим је, дакле, очигледно да Стојан Новаковић, као неко ко је упоредо деловао и као научник и као врло важан актер политичког живота у Србији, књижевност не одваја од остваривања крупних социјално-политичких циљева, штавише он књижевност, у једнакој мери, види и као „главни орган просвете и духовнога живота” и као једну од „најглавнијих покретних сила у животу оних народа који су растурени и малени”. Српски народ је у Новаковићево време уистину био „растурен и мален” и зато он и каже: „И у Далмацији и у Хрватској, и у Србији и Црној Гори, и у Босни и у Старој Србији, и у Угарској и у Македонији ваљало је пустити крилатога носиоца идеја, штампано слово, да Србима разних мисли, разних вера, разних предрасуда, разних држава каже ко су и шта су... Штампаном слову граница нема. Оно је једино овај посао могло свршити, и оно га је свршило.” А кад још узмемо у обзир чињеницу да је управо Стојан Новаковић, између свега осталог, написао и малену али веома корисну студију *Језик и стил*, доћи ћемо у прилику да овог важног представника српске филологије видимо и у једној другој светлости. У овој студији Новаковић ће, најпре, указати на то да се у нашој књижевности суочавамо и са нечим што се, на први поглед, не би могло очекивати – са немарним односом писаца према језику и стилу: „У нас не мисли сваки писац да међу његове прве дужности долази и пажња на стил и оно што уза њ иде. У нас се допуштају свакојаке несугласице и неједнакости, каквих нећете наћи ни у најгорем стилу у језицима у којима су те ствари уређене. У нас сваки кроји граматику, стил, реченицу – не генијалношћу него немарношћу својом.” Истичући из критички засноване перспективе још једну важну појединост: „То већ и стога што се у нас писало више посебице о томе шта је наука о језику – а мање о томе шта је стил”, Новаковић ће закључити да: „Познато је да је стил облик у ком се јављају свакојаке врсте мишљења и списивања” и да карактер стила „зависи од правца којим се у које доба књижевност креће”. Подвлачећи пак да „[б]ез стила, дакле, ништа не може бити што се пише или говори, јер онда не би имало облика, не би могло наћи себи места у свету појава”, Стојан Новаковић је дошао на сам праг модерних погледа, на праг оних ставова

који су, подједнако, у темељу и данашње стилистике и данашње уско схваћене науке о књижевности, а заснивају се на уверењу да је сваки књижевни текст у самој основи уметничка творевина настала тако што су на природно-језичку основу пројектована књижевна средства и поступци, изведени из поетике одређене стилске формације. А Новаковић је, истичући да стил „зависи од правца којим се у које доба књижевност креће” и сам променљивост стила везао за оно што се данас означава као поетика, а што он у свом огледу илуструје разликама између класицизма и романтизма, разликама којима се врло подробно бавио у студији *Први српски њесници*.

Ако је Стојан Новаковић своју научну и политичку делатност остваривао у последњим деценијама XIX и на почетку XX века, када су питања „једињења растурених делова нашега народа” била прва питања свеукупног друштвеног живота, онда је Зоран Мишић, делујући као критичар током педесетих и на почетку шездесетих година прошлог века, имао пред собом један сасвим другачији социјално-политички амбијент. Иако је до некаквог „једињења растурених делова нашега народа” дошло, додуше мимо народне воље и углавном сваком аутентичном облику те воље насупрот, о томе се није могло јавно говорити, све до пред сам распад те државне заједнице. А Зоран Мишић је у историји српске књижевне критике јединствена појава и по томе што је био први наш критичар који се, идући, ван сваке сумње, у равни теоријских опредељења за Т. С. Елиотом (на кога се изричито није позвао ниједанпут), чији је основни критичарски инструмент – појам традиције на особен начин укључио у хоризонт мишљења о српској књижевности, определио искључиво за тумачење песничких дела, имајући у виду нешто од онога што је Гиљермо де Торе у својој *Историји авангардних књижевности* посебно истицао – да је у доба авангарде поезија постала лабораторијско подручје у коме се најпре одвијају експерименти и потом преносе у друге облике књижевног стваралаштва, једнако као што је Зоран Мишић био наш последњи критичар који је могао да усмерава књижевни развој, да сугерише правце могућег кретања. Трагове управо те димензије његове критичарске делатности не налазимо само у сада већ канонским тумачењима песничких остварења Васка Попе и Миодрага Павловића, већ и у низу његових есеја: „Језик и поезија”, „Музика и поезија”, „Наука и поезија”, „Театар и поезија”, „Хумор и поезија” и највећма у скупу текстова под заједничким насловом *Поезија и традиција*. Изван хоризонта Мишићевих идеја незамисливи су опуси тако важних српских песника као што су Иван В. Лалић, Јован Христић и Бранко Миљковић. Као први наш критичар који је јако добро познавао модерну европску књижевност, Зоран Мишић је, не улазећи никад у ефемерне спорове, дошао у прилику да у једној полемици, макар на тренутак, присвоји право да говори из перспективе онога ко води рачуна о основном лику националне књижевности.

А у прилику да тако говори Зоран Мишић је дошао написавши текст „Шта је то косовско опредељење”. Поднаслов овог текста је „одговор на једно питање Марка Ристића” и основна му је функција да укаже на полемички карактер Мишићевог оглашавања, на чињеницу да се он супротставља ставовима критичара који је врло често говорио баш из хоризонта политике. И иначе склон полемичким иступањима, а најбољи пример за полемички интонирано критичарско мишљење је Мишићев текст „О смислу и бесмислу, о лирици 'меког и нежног штимунга', о једној чежњи и једном заносу на свим језицима света”, овај критичар је и текстове посвећене првим књигама Васка Попе и Миодрага Павловића, тим антологијским примерима одбране оних образаца песничког говора који су, и по морфолошким и по семантичким одликама, незамисливи изван фолклорно-митолошке сфере српске културе, интонирао полемички, а, у основи, полемички су интонирани и његови сасвим кратки текстови о песницима које је уврстио у своју *Анџолоџију српске поезије*, пошто је баш таква интонација била потребна критичару који, више од свега, брине о једном поретку књижевних вредности, мада знатно више брине и о из идеолошко-политичких разлога нарушеним везама између међуратне књижевности и књижевности која је дошла после Другог светског рата. Никако не може бити случајно ни то што се он тако често као тумач обраћа Растку Петровићу, пошто је сасвим очигледно да у овој великој фигури српске књижевне авангарде види и некога ко управо авангарду види као нешто што је у дубокој унутарњој вези са „младићством народног генија”. Окретање ка „младићству народног генија”, односно ка фолклорно-митолошкој подлози српске културе, Зоран Мишић мотивише тиме што „многи не опажају да је антитрадицијски став свуда у свету престао да буде савремен”. А да би залагање за окретање традицији добило потребан програмски оквир, Мишић је, остављајући у далекој позадини себи тако блиског Т. С. Елиота, овако дефинисао традицију: „Традиција је она линија песничког и духовног опредељења, не одвећ популарна и не увек спасоносна, често и погибелна, у сваком случају неканонска, каткад и понорна, јеретичка и инфернална, али и узнесена и унутрашњим спокојством озарена, која се пружа од праистока нашег сећања до прага будућности коју песници слуте”. Делујући као критичар у времену које није било претерано склоно уважавању традиције, Зоран Мишић указује и на то зашто нам је традиција важна: „традиција нам улива самопоуздање и штити нас од нихилизма, највеће разорне снаге нашег доба, рођене из превелике људске охолости која је остала неуслишена”. Чини се да је нека врста увода у есеј „Шта је косовско опредељење” овај став из огледа „У изгнанству где се песник обрео”: „У тренутку кад је, сав предан интроспекцији, поверовао да је открио неотуђиву основу свога бића, он је, из дубина подсвести, напоскон осветљених, зачуо тамне предачке гласове, а у маглинама небеским, напоскон блиским оку, угледао стару тајну”. Нашавши се у овако

неповољном положају, савремени песник је, по мишљењу Зорана Мишића, пожелео да оживи „у себи осећање историје, колективне судбине и свемирске саобразности” и то га је, кад је реч о српској књижевности, морало водити ка потреби да „прастаре митове” „поново открије у себи”. А морао је то да учини и из још једног разлога: „Да ми је ко рекао пре десет година, када сам устао у одбрану првих прогоњених текстова наших модерних песника, да ћемо морати да се успињемо до европског духа преко рушевина наших највиших поетских и духовних вредности, ја му не бих поверовао”. Посезање за митолошком подлогом националне културе, а та подлога увек води ка оним „тамним предачким гласовима”, ван сваке је сумње, најбоља одбрана од нихилизма, те „највеће разорне снаге нашег доба”. У одбрани од тог нихилизма, по мишљењу Зорана Мишића, најпре би требало да посегнемо за нашим народним епом: „Поклонили бисмо свом народном епосу оно место које му додељује Сесил Баура, стављајући га уз Хомерову *Илијаду*”. А чим се проговори о нашем јуначком епу, стиже се и до онога што је у самом корену тог епа – до косовског опредељења у коме су злонамерни, како каже Мишић, уз низ духовно-историјских дисквалификација, видели „ратнички мит једног ратничког племена”. Одбацујући такве интерпретације, Зоран Мишић ће рећи „да је косовско опредељење онај последњи, беспризивни одговор којим се одговара на питање о смислу човековог постојања. Видећемо да је то избор оног најтежег, напогубнијег пута, који је једини прави пут. Определити се косовски, то значи одрећи се свега што је варљива добит и лакома слава, напустити оно што је доступно за љубав недостижног, усхтети његошевски да буде оно што бити не може. То значи прихватити игру ко губи добија, погибијом домашити се победе, опкладити се на карту немогућег, једину која не пропада”. Конкретизујући своје схватање косовског опредељења, Мишић ће рећи да нас је оно „нагонило да се боримо за ’изгубљену ствар’, да се подижемо на устанак у тренуцима кад је цео свет веровао да нам нема спаса”, једнако као што косовски еп „не заснива се на освајачкој охолости, већ на поносу оних који су оружјем духа савладали освајаче”.

Премештајући расправу о косовском опредељењу у контекст далеко шири од националне историје и културе, Зоран Мишић ће рећи да је оно „највиши етички принцип који је, уручен нам од Грка, постао наше историјско искуство”. Као сегменте тог историјског искуства Мишић види све оно што се у нашој историји и култури догодило од кнеза Лазара до наших великих модерних песника, међу којима он издваја Лазу Костића, Диса и Растка Петровића. А пошто свако историјско искуство, с времена на време, пада у заборав и ми данашњи, каже Мишић, морамо да се вратимо косовском опредељењу: „Ако се данас присећамо косовског опредељења, то је зато што смо, у својој превеликој журби да се приближимо европској култури, заборавили да и наша традиција чини део те културе. Отварајући

се модерном свету, као да смо заборавили на себе”. И не само што смо „заборавили себе”, већ смо се обрели и у парадоксалном положају пошто „док ми данас жртвујемо традицију своје постојбине зарад европских узора, четрдесет година старих, Европа је већ давно почела да трага за прапостојбином читавог света”. Указујући на то да смо и ми у тој Европи „староседеоци”, да смо ми „они којима је Орфеј поклонио своју лиру”, Мишић ће рећи: „Тражили смо посреднике да нас приведу медитеранској култури, не увиђајући да се права култура не прима из посредничких руку, већ се узима са извора. А тај извор ми не морамо тражити по белом свету; он се налази на нашем тлу. И ми смо наследници медитеранског духа; он и данас живи у нашој старој књижевности, живописима и народном предању, у песничким текстовима Стевана Првовенчаног, Зидану Раванице и Сопоћанима”. Положај у који смо сами себе довели може бити и поучан: „Требало је да нам усаде осећање мање вредности да бисмо се излечили од њега”. А то лечење тече тако што ми морамо да „преболимо Рембоа да бисмо се усудили да одболујемо Бору Станковића”. На путу који је наша култура морала прећи било је великих стваралачких подвига које су извели пре свега они наши песници, од Бранка Радичевића до Бранка Миљковића. За њих Зоран Мишић каже: „Умели су да стару митологију испуне савременим духом, а националне симболе да уздигну до универзалног”.

Зашто се, у једној оваквој прилици, враћамо Стојану Новаковићу и Зорану Мишићу? Може ли се хоризонт њиховог духовног кретања довести у везу са нашим временом? Посебно ако се, примера ради, узме у обзир околност да је Стојан Новаковић био заговорник тзв. историјско-филолошке методе у проучавању књижевности, методе од које смо се ми данашњи проучаваоци српске књижевности, бар тако уображавамо, подоста удаљили. Ми историјско-филолошку методу сматрамо, под навалом свакојаких нових знања, у свему несавременом појавом. Новија збивања која су у вези са нашом књижевношћу показују да они који се у расправу о нашој књижевности укључују мање или више непозвани, али у сваком случају без имало добре воље и увек имајући на уму политичке циљеве, никако не губе из вида да је књижевност једно од средстава „једињења растурених делова” нашег народа и зато се толико труде да они, посебно после великих геополитичких катастрофа, као што је распад југословенске државне заједнице, одређују границе српске књижевности и да преко својих експозитура у нашим редовима утичу на то како ће се одређивати садржај појма српска књижевност. А какво је њихово схватање појма српска књижевност видимо из настојања да се у школским програмима нађе што мање великих писаца који су рођени или који су деловали изван Србије, а такви су, рецимо, Петар Кочић, Владан Десница, Бранко Ћопић, на које се већ удара. Они, једноставно речено, не само што желе да освоје монопол на одређивање садржаја појма српска књижевност, већ се труде и да наметну

и интерпретацију појединих писаца и дела, посебно оних дела у којима се појављује релевантна историјска тематика. Исто тако, они желе да баш пи-сце преко којих се у глобалним оквирима једна књижевност препознаје, а такав писац је, кад је реч о српској књижевности, ван сваке сумње, Иво Андрић, измeste из те књижевности. Да се баш то жели да постигне добар пример је књига Рајнхарда Лауера, немачког слависте, *Поетика и идеологија*, објављена у издању београдске „Просвете” 1987. године. У тој књизи Лауер о Андрићу говори као о „југословенском нобеловцу” (стр. 133), док Крлежа увек остаје „један хрватски песник” (стр. 149). И кад је већ реч о Лауеру, он је 6. марта 1993. године у листу *Frankfurter Allgemeine Zeitung* објавио један памфлетски напад на поезију Васка Попе, видећи у њој песничку артикулацију српске националистичке идеологије и симболичку подлогу за политику која је, по његовом мишљењу, обележила деведесете године прошлог века, супротстављајући се грубо оној линији тумачења поезије Васка Попе коју је педесетих година прошлог века засновао Зоран Мишић.

Чини се да су сада много видљивији разлози због којих се у једној оваквој прилици позивамо на Стојана Новаковића и Зорана Мишића. Једноставно речено, и Новаковић и Мишић нам омогућавају да оно што, свако на свој начин, чине и Рајнхард Лауер и Радомир Константиновић поставимо у прави контекст. Добро знајући или само наслућујући оно о чему говоре Новаковић и Мишић, али водећи, далеко више, рачуна о уклапању у један идеолошки хоризонт, овако усмерени проучаваоци књижевности само тумачење књижевности стављају у службу одређеним идеологијама. Насупрот томе, Новаковић и Мишић воде рачуна једино о томе како да српска књижевност буде српска, укључујући се притом у све шире контексте и постојано остајући у хоризонту европских духовних токова традиција. У томе лежи најдубљи смисао онога што се и у сфери проучавања књижевности може звати традиција. А у томе лежи и налог да никако не кидамо своју везу са претходницима, ма колико нам се чинило да се они оглашавају из духовног хоризонта који није лако довести у везу са нашим временом. И проучаваоци књижевности морају имати снаге да, као и песници, овладају традицијом, посебно онда кад им је наметнуто много тешкоћа и кад смо остављени без било какве подршке.

Литература

Новаковић (2020): Стојан Новаковић, *Српска књија*, Бањалука: Центар за српске студије.

Мишић (1963): Зоран Мишић, *Реч и време 1, 2*, Београд: Нолит.

Radivoje Mikić
University of Belgrade
Faculty of Philology

TWO EXAMPLES AND THEIR STRENGTH, OR WHOSE IS SERBIAN LITERATURE

Summary: The paper analyses extracts from the texts written by Stojan Novaković, one of the first historians of Serbian literature, and Zoran Mišić, an important contemporary literary critic. The analysis deals with some issues which are crucial for understanding the notion of Serbian literature and the role of literature in Serbian culture. Furthermore, the paper highlights ideologically-based interpretations of Serbian culture and literature and their role nowadays.

Keywords: Serbian literature, philology, history, poetics, tradition, ideology, literary criticism.